

הכתוב. מבחינת תולדות ההתיישבות יש קשר בין פס' יז לפס' יח. פס' יז מסתיים בהזכרת ישבא אבי אשתמוע (ע"ע). שמקומה כ-14.5 ק"מ מדרום לחברון, ובפס' יח נאמר על חבר שהוא אבי שוכו (ע"ע). הנמצאת בריחוק של 6 ק"מ בקירוב ממערב לאשתמוע. מכאן מסתבר יחסו של חבר אל הקניזי (ע"ע), ואולי כוונת הכתוב לייחסו אל כלב בן יפונה (ע"ע) הקניזי, הנזכר בתחילת הפסקה (דה"א ד.א.) — (ד) בן אלפעל (ע"ע) מבני בנימין (דה"א ח.יח).

תרגום השבעים מעתיק את השם חבר לרוב באות X (*Xoβωq, Xoβeq, Xaβeq*). ורק בדה"א ד.יח, נשתנה התעתיק, *Aβeq : A ; Aβeqwa : B*; ובדה"א ח.יז, הוא בא בצורת *Aβaq*. מתוך עיון של השוואה בתעתיקי השמות שכאה בהם האות ח"ת בתרגום השבעים, נמצאנו למדים, שאין לפתור את השם לפי משמעותה של המלה חבר (באר-גרייתית חבר, באכדית *ibrum*), אלא שנגזר מן השורש ח'בר, בדומה לשם העיר חברון (ע"ע). פירושו כנראה בעל בית חבר.

וע"ע אפרים; אשר; בנימין; בית חבר; שמות.

על ג: ש. קליין, מאסף ציון ב (תרפ"ז), 3-1; ג (תרפ"ט), 12; ש. ייבין, ציון ב (תש"ד), 59.

ROTHSTEIN-HAENEL, 58 ss.; G. RICHTER, ZAW 49 (1931), 265 ss.; M. NOTH, ZDPV 55 (1932), 105 ss.

על השם: NOTH, IPN, 222; RYCKMANS I, 87.

חָבֵר, חֲבָרִים. — ע"י בית חבר.

חֲבֵר חָבֵר. — ע"י כשפים.

ח'בֵר. — [א] ח'בֵר (ובל"ר ח'בֵרו) הוא אחד מכמה שמות שהיו נוהגים רוב ימי האלף השני לפסה"ג בפי האשורים, הבבלים ושאר עמי קדם ככינויים של בני אדם שיצאו מעיר מולדתם או מארץ מולדתם והוצרכו לבקש להם פרנסה בנכר. צורת השם היא כנראה צורתו האכדית של הכינוי הקל של השורש השמי המערבי *ibr* (עבר), והוא מקביל לכינוי העברי עֵבֶר (למשל יש' כג.ב; עבר-ים). בתעודות אוגריות (ע"ע) אנו מוצאים *prn* (עפרמ) במקום הכינוי *brm* (עברם) שבשמית מערבית עתיקה, והצורה האכדית השווה לו — ח'בֵר. שינוי זה אפשר יסודו בכך, שבקרב תושבי אוגריות והאזורים הסמוכים לה ישבו חורים מרובים, וההבחנה השמית בין הפונמות "ב" ו"פ" מיטש-טשת בלשון החורית. ממשמעותו הראשונית של הפועל השמי המערבי האמור (עבר), שהוא: נע ממקום למקום, ומן המליצה הערבית *عبر سبيل* = עובר אורח, כלומר העובר במקום בלא לשהות שם, נראה שהשם ח'בֵר בא לתאר את הזר כהלך או נודד. וחזוק לפירוש זה, שלפי לוחות אכדיים של פירושי מלים הוראת השם *khabbātum* שווה כמעט ככולה להוראתו של SA.GAS, שהיא הצורה השומרית של המונח האכדי, המשמשת אידיאוגרמה לח'בֵר (ע"י לקמן ג); שכן *khabbātum*, שיצא לשמש במשמעות "שוודד", נגזר מפועל אכדי השווה בעיקרו לפועל הערבי *جَطَّ*, שפירושו בצירופי לשון שונים: היה נע ונד. אף השם עבר, אשר ממנו נגזר שם היחס עֵבְרִי, נראה שמשמעותו העיקרית "נודד", והוא חילוף צורה עתיק של הצורה התארית

ābir (עבר), שהיא גם יסודו של הכינוי *ābir* (עבר) הנוהג בשמית מערבית עתיקה.

[ב] כדרכו של הכינוי העברי הנוהג גם בכינוי שבעבר, כגון "השבים" (עז' ו.כא) או "הבאים" (עז' ח.לה) היה ח'בר משמש בייחוד ככינוי לבני אדם ששוב לא היו נודדים אלא ישבו כמהגרים או כתושבים נכרים (שלא היו שווים בזכויותיהם עם הילידים) בערים או בארצות ששלטונותיהן או יחידים מאורחיהן היו מוכנים להסתייע בשירותיהם ולהעבירם בתורת שכירים, כחיילים, פועלים ושמשים וכדומה. בארצות המערב של הקשת הפורייה נהגו להקצות גלילות מסוימים (ולכל הפחות ערים או שכונות מסוימות) לח'בֵרו שנעשו בדרך זו חלק מיישוב הקבע של הארץ, שהיגרו אליה הם עצמם או אבותיהם. בלוחות שנמנו בהם ערים אוגריות בא שם העיר "חלב עפרם". שהמקביל לו בתעודה אכדית אחת SA.GAS Lu Mesh al khal-bi ופירושו: חלב של ח'בֵרו. בתעודה אכדית אחרת מאוגרית, החתומה בחותמם ההירוגליפי של ח'תֶשֶלֶש הג' מלך החתים (1260—1295 לפסה"ג בקירוב) ואשתו פדֶחֶפ המלכה, והוא שטר־הסכם שעשה מלך זה עם מלך אוגרית, בא הדיבור על גליל מסוים של SA.GAS, שאם יברחו לשם משרתיו של מלך אוגרית מתחייב מלך החתים להסגירם אל אדוניהם. כתובת אכטוביוגרפית בכתב היתדות, שמוצאה מן המחצית השנייה של המאה ה"ט" לפסה"ג, מוסיפה על הרמזים הללו, הרומזים לשכונות שבערים ולגלילות שהוקצו לח'בֵרו: היא מספרת על נסיך צעיר, הוא אֶדְרֶם מלך מְכֶש שלאחר מכן, שברח מחלב לעיר אָמֶר ולאחר שעבר תחום מסוים של ארץ שוממה, מצא מקלט אצל הח'בֵרו (SA.GAS^L) של העיר הכנענית אֶמְיָה, ובתוכם פגש אנשים מבני חלב מארץ מְכֶש ומשאר גלילות של מלכות אביו; עם ח'בֵרו אלה ישב שבע שנים עד שחזר לעיר בירתו אֶלְלַח' (עכשיו תל-עטשאנָה הסמוכה לכרך הארנת, ממזרח לאנטיוכיה) ומלך תחת אביו.

[ג] המקורות הקדומים ביותר שיש בהם כדי ללמד על עניינינו, והם מכתבים ורשימות מאֶנְפָּה (היום אֶלְיֶשֶר) שבאנטוליה המרכזית, תעודות שנמצאו במארי ועוד תעודות ממקומות אחרים בבבל, מוכיחים שכל ימי המאות ה"ט והי"ח לפסה"ג היו הח'ברו חיילים שכירים בצבאותיהן של מדינות הרבה, קטנות וגדולות. באחד המכתבים שנמצאו בארכיונו של יֶסְמַח־אדד מלך מארי בא הדיבור על אלפיים ח'בֵרו בני הארץ, כלומר ח'ברו שנולדו בארץ, ששירתו בצבאו של אויב ושמרו לו עיר בצורה שעמדה על שפתו המערבית של נהר פרת. עדות זו מסכמת עם הנוהג הנהוג בתעודות הרבה, ובייחוד בתעודות מן המאות הי"ח והי"ד לפסה"ג, שהכינוי ח'ברו בא בחילופים עם האידיאוגרמה SA.GAS; שכבר אנו מוצאים אותה משמשת שם עצם כללי בתעודות שומריות קדומות מסוף האלף השלישי; ויש טעם לחילוף זה, שכן SA.GAS — שיוסף הלוי רואה כצורה שומרית של השם האכדי *shaggāshum* שמשמעו "חבטן", "הרסן", "רצחן" — הוא כינוי נאה לחייל שאומנותו בכך המשרת ב"לגיון זר". פסקה מקוטעת של אפוס חתי מתֶתֶשֶש

(בוע'אזכויי שבאנאטוליה המרכזית) מספרת בלשון ודאי, שכבר היו SA.GAS משרתים לנרם-סין, מלכה המפורסם של אכד. מהכובות אחרות שנמצאו בת'חשש אנו למדים, שמושלי מלכות החתים נהגו לפי המנהג הישן לחזק את הגייסות הלאומיים בתוספת גודדים של ח'ברו. החיילים השכירים הללו מכונים באותן הכתובות לא רק בכינוי kha-bi-ri-ish, kha-bi-ri-ia-ash, אלא גם SA.GAS kha-bi-ri-ia-ash, אלא אף נודע מהן שרבים מן הח'ברו, גברים ונשים, הם עצמם, או בניהם והתלויים בהם, היו משמשים את ת'ח'פתל'ה. קצתם של שטרי השכירות שפורשו בהם שירותיהם של אלה ותנאיהם, מדברים בח'ברו הללו כגדר מהגרים יוצאי ארצות אשור ואכד שכנתה; ועוד חיווק לדבר זה, שהרי רבים מן הח'ברו ששירתו באותו שלטון, שעמדו בראשו ת'ח'פתלה ויוצאי חלציו אחריו, נקראו בשמות אכדיים. כדן שאר הנכרים שבאו לשרת את ת'ח'פת'לה, היו גם משרתיו מן הח'ברו מתחייבים כרגיל לשרת את אדוניהם כל ימי חייו, וקיבלו עליהם שאם לא יעמדו בהתחייבותם ויעזבו את השירות בחיי אדוניהם, יוטל עליהם קנס גדול. אף הבטיחו, שלאחר מיתת אדוניהם ימציאו לבניו משרתים אחרים תחתיהם, אם לא יאותו הם עצמם לשרתם. אבל נמצאו גם קצת שטרי שכירות, שכנראה היו תנאיהם שונים מאלה, ולפיהם התחייבו הח'ברו לת'ח'פת'לה לשרת אצלו שנים מועטות בלבד, ולאחר הזמן הזה יעזבו את בית אדוניהם או יסכימו שינהגו בהם דין עבדים, כלומר שהם יהיו לוקים בענשים קשים ונמכרים, אם "יפירו את התחייבותם". מכאן מסתבר, שהעקרונות שהושתחו עליהם החוקים שבכתב ובעל פה, שהיתה מדינת מחני נוהגת בח'ברו שמצאו בה את פרנסתם, שווים הם למשפט העברי, כפי שהונח בשם' כא.ב, ונשנה בקצת שינוי לטובתו של העבד בדב' טו.יב, וצא וראה שהדמיון המובהק שבין דין עבד עברי שבמקרא לדינו של ח'ברו, "שבא לשרת בביתו של ת'ח'פתלה", אינו דבר שבמקרה, שהרי הכלל שהונח בשם' כא.ד, מקביל לנוהג שנוצר באחד משטרות נזון, שאחד המשרתים מבני ח'ברו מודה שאדוניו נתן לו אשה, ואף מסכים הוא שאם יהיה בדעתו לעזוב את עבודתו אחר מות בעליו, יצא בגפו. גם שטרות אחרים מאשרים את המסקנה, שאדוני הח'ברו שבנוזו היו משיאים נשים למשרתיהם הרווקים; שכן נאמר שם על ת'ח'פתלה ששילם להוריהן או קרוביהן של הנערות הראויות לנישואין, שקצתן מכונות שם בנות הח'ברו, סכומי כסף בשכר הרשות להשיאן לבעלים לפי ראות עיניו, ועם זה התנה שאותן נערות נכנסות לשמש משרתות בביתו. המעשים התכופים של שכירת מהגרים לשירות כמוסדות או בכתי חרושת של הממשלה, שעמדו בהנהלתו של ת'ח'פתלה, שבוודאי היה בכך משום גורם חשוב לריכוז מניינם של הח'ברו בנוזו.

לשמירת כיבושיה של מצרים בפניקיה ובסוריה כנגד כל המורדים וידידיהם ותומכיהם הנכריים, הם מושלי מהני ומלכות החתים.

[ו] ידיעותינו על ישיבתם של הח'ברו ופעולותיהם במיסור-פוטמיה ובארצות המערב של הקשת הפורייה הושלמו במידה ניכרת על ידי התעודות האכדיות מסוף המאה ה"ט, שנחשפו בחפירות נזון (ע"ע), עמדת חלוץ בספר המזרחי של מתני, המדינה החורית האדירה. התעודות הללו, שרובן באו מן הארכיונים של פקיד גבוה בן העם החורי ות'ח'פתל'ה שמו, ששימש ראש לכמה מחלקות של השלטון המקומי שמתעם מלך מתני, לא זו בלבד שהן מוכיחות על הממשלה שהיתה מעסיקה הרבה גברים ונשים מומחים לאומנויות מכל המינים, אלא אף נודע מהן שרבים מן הח'ברו, גברים ונשים, הם עצמם, או בניהם והתלויים בהם, היו משמשים את ת'ח'פתל'ה. קצתם של שטרי השכירות שפורשו בהם שירותיהם של אלה ותנאיהם, מדברים בח'ברו הללו כגדר מהגרים יוצאי ארצות אשור ואכד שכנתה; ועוד חיווק לדבר זה, שהרי רבים מן הח'ברו ששירתו באותו שלטון, שעמדו בראשו ת'ח'פתלה ויוצאי חלציו אחריו, נקראו בשמות אכדיים. כדן שאר הנכרים שבאו לשרת את ת'ח'פת'לה, היו גם משרתיו מן הח'ברו מתחייבים כרגיל לשרת את אדוניהם כל ימי חייו, וקיבלו עליהם שאם לא יעמדו בהתחייבותם ויעזבו את השירות בחיי אדוניהם, יוטל עליהם קנס גדול. אף הבטיחו, שלאחר מיתת אדוניהם ימציאו לבניו משרתים אחרים תחתיהם, אם לא יאותו הם עצמם לשרתם. אבל נמצאו גם קצת שטרי שכירות, שכנראה היו תנאיהם שונים מאלה, ולפיהם התחייבו הח'ברו לת'ח'פת'לה לשרת אצלו שנים מועטות בלבד, ולאחר הזמן הזה יעזבו את בית אדוניהם או יסכימו שינהגו בהם דין עבדים, כלומר שהם יהיו לוקים בענשים קשים ונמכרים, אם "יפירו את התחייבותם". מכאן מסתבר, שהעקרונות שהושתחו עליהם החוקים שבכתב ובעל פה, שהיתה מדינת מחני נוהגת בח'ברו שמצאו בה את פרנסתם, שווים הם למשפט העברי, כפי שהונח בשם' כא.ב, ונשנה בקצת שינוי לטובתו של העבד בדב' טו.יב, וצא וראה שהדמיון המובהק שבין דין עבד עברי שבמקרא לדינו של ח'ברו, "שבא לשרת בביתו של ת'ח'פתלה", אינו דבר שבמקרה, שהרי הכלל שהונח בשם' כא.ד, מקביל לנוהג שנוצר באחד משטרות נזון, שאחד המשרתים מבני ח'ברו מודה שאדוניו נתן לו אשה, ואף מסכים הוא שאם יהיה בדעתו לעזוב את עבודתו אחר מות בעליו, יצא בגפו. גם שטרות אחרים מאשרים את המסקנה, שאדוני הח'ברו שבנוזו היו משיאים נשים למשרתיהם הרווקים; שכן נאמר שם על ת'ח'פתלה ששילם להוריהן או קרוביהן של הנערות הראויות לנישואין, שקצתן מכונות שם בנות הח'ברו, סכומי כסף בשכר הרשות להשיאן לבעלים לפי ראות עיניו, ועם זה התנה שאותן נערות נכנסות לשמש משרתות בביתו. המעשים התכופים של שכירת מהגרים לשירות כמוסדות או בכתי חרושת של הממשלה, שעמדו בהנהלתו של ת'ח'פתלה, שבוודאי היה בכך משום גורם חשוב לריכוז מניינם של הח'ברו בנוזו.

[ד] בדרך כלל היו אוכלוסי הילידים נוהגים בח'ברו ובצאצאיהם מנהג נכרים שאינם ראויים ליהנות ממלוא זכויות האזרחים, ואף על פי כן היו הממשלות מכירות בטובתם של השירותים ששירתו אותן יחידים מן הח'ברו ומשיבות להם כגמולם. בתעודה מדינית חתית מן המאה ה"ד לפסה"ג נאמר, כי ת'ח'ש, מושלן של הערים הסוריות החשובות נח'ש'ה (Khalis) שבמקורות היווניים ועכשיו ק'סרין) וב'רג'א, הוא נכדו של אחד מן הח'ברו אשר נתן לו מלך חורי במתנה עיר גדולה בארץ ברגא; לפי שמו של הנכד, היה זקנו הח'ברו מזרע הכשיים, ושני מעשים אחרים, שהגיע kha-bi-ri-ia-ash, אחד מצאצאי הח'ברו, למעלה גדולה בפקידות המדינה, ידועים מן המקורות האשוריים והבבליים של המאות ה"ב וה"א, ולכל הפחות אחד משני הפקידים האשוריים נקרא בשם פ'שי.

[ה] באחרית ימיו של פרעה אמנחפס הג' וכימי מלכותו של יורשו, אמנחפס הד'-אח'נאטון, מרובים היו אוכלוסי הח'ברו בסוריה ובארץ ישראל ובכוחם זה היתה השפעתם חזקה, כפי שאנו למדים משישים וכמה מכתבים שבארכיון הדיפלומאטי שנמצא בתל אל-עמארנה. שולחי המכתבים האלה, מושלי ירושלים, גזר, שכם, מגידו, דמשק, קדש שעל הארנת, צור, צידון, גבל ושאר מקומות, קובלים על יריביהם וכני תחרותם במדיניות שאינם משרתים בנאמנות את אדונם המצרי, ובמאבקם לשררה ולכיבושים הם מס' תיעים בח'ברו כדי להגיע לתכלית שאיפותיהם. כמה וכמה מכתבי הקטיגוריה הללו מפליגים ומאשימים את המורדים שלא זו בלבד שהם מסתייעים בח'ברו ועושים יד אחת עמהם אלא שהם מניחים להם להשריש בערים שכבשו, וסופו של דבר שפרעה מפסיד או עומד להפסיד את הנאמנים שבואסאלים ואת ארצותיהם ועריהם. קצתם של המכתבים מתארים את הח'ברו הללו ככנופיות הפושטות בערים, שודדות אותן ושורפות אותן באש ומטילות את אימתן על כל המדינה; ואילו במכתבים אחרים הם מתוארים כגודדי צבא סדירים העובדים את המושלים, שאדיר חפצם ללחום

מכובדת מאוד, בעיקר בימי דויד, ואפשר יש מקום לסברה, שעליית משפחת לויים זו לגדולה כרוכה בייסודה של מלכות דויד בחברון.

וע"ע 2. חברון; לוי; קהת.

ב) "אבי" ארבעת בתי אבות, שישבו בחברון (דה"א ב, מג). כנראה חלו שיבושים ברישומים יוחסין זו, ואפשר שבמקום אבי חברון שבסוף פס' מב ובני חברון שבתחילת פס' מג צריך לקרוא: ובני כלב אבי חברון (והשווה תחילת פס' מב). היינו שבתי האבות קרח, תפח, רקם ושמע שנחברון ובני נותיה. התייחסו על כלב אבי חברון.

וע"ע 2. חברון; כלב.

קליין, פרקי היחס, ש. ייבין, ציון ט (תש"ד), 56; ב. מיזלר, ס' דינבורג, ירושלים תש"ט, 320

2. חֶבְרוֹן. — אחת מן הערים הראשיות בארץ יהודה, ועיר הממלכה הישראלית-היהודית בתחילת מל-

כות דויד. השיבות יתרה היתה לעיר זו בתקופות שונות מפני מקומה בלב הרי יהודה ובצומת דרכים חיוניות, עורקי החיים של דרום ארץ ישראל המערבית; בה עברה המסילה הגדולה מירושלים לבאר שבע, ודרכים שונות נמשכו ממנה מערבה ודרומה-מערבה לשפלה ולחוף הים, דרומה לארץ אדום, ומזרחה למדבר יהודה (עין גדי).

במקרא נקראת חברון גם קרית ארבע, או קרית הארבע, וכמה פעמים אנו מוצאים: קרית ארבע היא חברון (למשל בר' כג.ב). לפי המסורת היה שם חברון לפני קרית ארבע, ונקראה כך על שם האדם הגדול בענקים (יהו' יד, טו). הוא ארבע אבי הענק, שהמסורת מייחסת אליו את שלושה בני הענק ששי, אחימן ותלמי (יהו' טו, יג-יד; שופ' א, כ, וכן במ' יג, כב.לג; וראה תרגום השבעים ליהו' יד, טו: *μητροπολις τῶν Ενακειμ*). מקורה של מסורת זו ב"ה השקפה שהיתה רווחת בימי בית ראשון, ששליטי הארץ שקדמו לכיבוש הישראלי היו ענקים, גיבורים ואנשי שם (דב' ט, ב; עמ' ב, ט), ויהושע בן נון הוא שהשמיד את הענקים מהר יהודה בכלל ומחברון בפרט (יהו' יא, כא-כב). רוב החוקרים בימינו מפרשים קרית (ה) ארבע = עיר הארבע, היינו עיר שקמה מצירופם של ארבעה יישובים, או עיר שהיו בה ארבעה רבעים או שכונות. ונראים הדברים, שקרית ארבע אינו אלא שם לוואי או כינוי לחברון, המציין את תכונתה המיוחדת של העיר, כדוגמת ירחו עיר התמרים, בעלה קרית יערים, דביר קרית ספר, וכדומה. ערים שכללו כמה יישובים או רבעים (ואחד מהם היתה הזמורה) שכי" חות במזרח הקדמון, וכן היו באמצע האלף הב' לפסה"ג העיר חלב שבסוריה והעיר נוזו שבארץ ארפכ' מורכבות מארבעה רבעים. מן המקרא ידוע לפחות אחד היישובים או הרבעים שבעיר חברון, היינו ממרא (ע"ע), היא ממרא קרית הארבע (בר' לה, כז, זאת אומרת ממרא שבקרית הארבע, ולשון כיוצא בזה גבעת קרית [יערים, יהו' יח, כח, שפירושו הגבעה אשר בקרית יערים). ופעם אנו מוצאים גם את הזיהוי ממרא היא חברון (בר' כג, יט). שכנראה בא לציין את השיבות של רובע זה בחברון.

לפי המסורת שנשתמרה בבמ' יג, כב, נבנתה חברון שבע

היו מן המנהגים הנוהגים בימים ההם. וקצת תעודות מאשרות, שחברו היו משרתים גם בבתיהם של הנסיכים והנסיכות שואר התושבים האמידים של נוזו וגם ב"ארמון", כלומר במסודות הממשלה, של העיר ארפכ' שכנתה. וע"ע עבריים; עפר.

על [א]: E. LITTMANN APUD SPIEGELBERG, OLZ 10 (1907), 620 n. 1; J. LEWY, RHR 110 (1934), 33 ss.; idem, HUCA 15 (1940), 48 n. 7

על [ב]: J. LEWY, HUCA 14 (1939), 604 n. 89; A. GOETZE, BASOR 79 (1940), 32 ss.; J. LEWY, HUCA 15 (1940), 48 n. 7; S. SMITH, The Statue of Idrimi, London 1949, 14 ss., 72 ss.; W. F. ALBRIGHT, BASOR 118 (1950), 14 ss.; G. BOTTERO, Le problème des Habiru, Paris 1954; CAD 6, 84-85

על [ג]: מכתבים אשוריים קדומים מאלישר: J. LEWY, Archives d'histoire du droit oriental 2, Bruxelles 1938, 128 ss.

מכתבים ממארי: C. F. JEAN, Lettres diverses, Archives Royales de Mari 2, Paris 1950, 216 s.; G. BOTTERO, Le problème des Habiru, Paris 1954

מכתבים ותעודות מבבל הקדומה: A. UNGNAD, Babylonische Briefe aus der Zeit der Hammurapi-Dynastie, Leipzig 1914, 24 s.; V. SCHEIL, RAO 12 (1915), 114 s.; E. M. GRICE, Records from Ur and Larsa, Dated in the Larsa Dynasty, New Haven 1919, 14 s.

מקורות חתיים: J. HALEVY, JA 9, ser. 2 (1894), 541; E. FORRER, Die Boghazkoi-Texte in Umschrift 2, Leipzig 1926, 9, SA.GAS und Saggasum; H. G. GUETTERBOCK, ZA 44 (1938), 58 s.

אלי הח'ברו: A. GUSTAVS, ZAW 40 (1922), 314; idem, ZAW 44 (1926), 25 ss.; J. LEWY, HUCA 14 (1939), 614 ss.

על [ד]: J. LEWY, HUCA 14 (1939), 614 ss.; EAT 2, 1146 ss., 1336 s.; G. BOTTERO, Le problème des Habiru, Paris 1954

על [ה]: E. A. SPEISER, AASOR 13 (1933), 34 ss.; J. LEWY, HUCA 14 (1939), 587 ss.; 15 (1940), 47 ss.; G. BOTTERO, Le problème des Habiru, Paris 1954

חברה, מכנה החברה בישראל. — עי' סוציולוגיה.

1. חֶבְרוֹן. — א) "אבי" משפחת הלויים, שהתייחסה אל קהת בן לוי; ובני קהת עמרם ויצהר וחברון ועזיאל (שמ' ו, יח; במ' ג, יט; דה"א הכח; ו, ג; כג, יב); ולקהת משפחת העמרמי... ומשפחת החברוני... (במ' ג, כז, ועי' גם במ' כו, נח; דה"א כו, כג). נראים הדברים, שמקום מושבה של משפחה זו היתה חברון, המרכז הדתי החשוב שביהודה, ומכאן גם שמה; על קשריהם האמיצים של בני קהת אל חברון מעידים כמה מקראות (יהו' כא, י"א; דה"א ו, לט-מ). ייתכן מאוד שמשפחת לויים זו שירתה במקדש חברון מזמן ההתנחלות, ומילאה כאן תפקיד חשוב גם בימי מלכותו של דויד. לפי דה"א כג, יט, התייחסו בימי דויד ארבעה בתי אבות על משפחת חברון, והם: יריהו (הראש), אמריה, יחזיאל ויקמעם. גם בדה"א כו, לא, נשתמרה ידיעה על יריה הראש לחברוני ולתולדותיו לאבות, שבשנת הארבעים למלכות דויד נדרשו וימצא בהם גבורי חיל ביעזיר גלעד, ועל אחיו בני חיל, שהפקידם דויד על האזורים הישראליים שבעבר הירדן מזרחה (שם, פס' לב). אף נזכרו בידיעה זו חשביהו ואחיו בני חיל לחברוני, שהופקדו בעבר הירדן מערבה לכל מלאכת ה' ולעבודת המלך (שם, פס' ל). ועוד ידוע אליאל השר לבני חברון, שהשתתף עם שמונים "אחיו" בהעלאת ארון האלהים לירושלים (דה"א טו, ט). לאור המקורות האלה מסתבר, שהיתה משפחת החברוני